

Миодраг Ранковић
Београд

ЛЕКСИКОГРАФСКА ТРАНЗИЦИЈА У СОЦИОЛОГИЈИ

У питању су два колективна дела: једно је из периода самоуправљања – *Социолошки лексикон*¹, друго у времену текуће „транзиције“ – *Социолошки речник*². Два дела двеју генерација – прво од »старе генерације социолога«, окупљене из различитих друштвених наука, махом филозофи, правници, економисти, па и професионални политичари. Та генерација је највећим делом ишчезла, биолошки или скрајнута идеолошки. »Лексикон« је, тако, остао као сведочанство и епизода послератне (закасне) обнове социологије у Србији, њене кадровске базе „хибридних социолога“. Друго дело је продукт нове генерације, већим делом школованих социолога, тренутно у саставу сва три нараштаја, мада је мањи део већ зашао у „старији“, али сви у зениту своје професионалне каријере.

Дакле, две генерације, две лексикографске верзије, донекле сличне, а однекле значајно различите. Прва је произишла из „особености нашег самоуправног друштва“, друга – као плод „социолошке заједнице“, с амблемом „плуралности теоријских оријентација и вредносних становишта“, обе у пресеку времености социологије, па и нашег интелектуалног и идеолошког бивствовања.

* * *

Упоређивањем ова два лексикографска дела и збрајањем елиминисаних термина, утврђен је „терминолошки отпад“ величине око 240 јединица. Тај број можда педантнијим прегледом може да буде и већи, рецимо за 10%, али не више. Доток нових термина у „Речнику“ износи око 100, па следи да је терминолошка „чистка“ била око 2,5 већа од принове.³ (1). Ови подаци, на-

¹ *СОЦИОЛОШКИ ЛЕКСИКОН*, Савремена администрација, Београд, 1982; гл. уредници: Радомир Лукић и Мирослав Печујлић; цит. из Предговора.

² *SOCIOLOŠKI REČNIK*, izd. Zavod za udžbenike, priredjivači Marija Bogdanović i Aljoša Mimica; cit. iz Predgovora.

»Социолошки лексикон« је окупио већи број сарадника (162) него »Социолошки речник« (105). Млађа генерација у »Лексикону« је заступљена с једном петином, док »стара генерација« и »гостујући сарадници« (психолози, педагози, дефектолози, војни стручњаци и др.) деле ресто простора. Ова групација »гостујућих« видно је заступљена и у »Речнику«, што је такође индикативно за развој социологије, њен научни профил и особености терминологије.

³ У исказаним бројевима и процентима нису урачуната имена (био-библиографски подаци) многих домаћих и светских социолога, обзиром да су састављачи »Речника« одустали

равно, нису од нарочитог значаја, јер нико до сада није, нити је могуће утврдити „чистоћу“ и пуни обим специфично социолошке терминологије, између осталог јер је она у сталним флукуацијама „шкартираних“ и нових јединица. Али се овде показује, прво, какве су биле претензије сасављача „Речника“ и, друго, домет нове генерације у овој области. У првом случају ствар ће бити јаснија ако „терминолошки отпад“ расподелимо на термине других наука који иначе циркулишу и у социологији, потом оне што су прешли у текући популистички говор, на устаљени марксистичко-социјалистички појмовник, као и неке стандардне социолошке термине.

Расподела према претходним критеријумима показује да је највећи део, укупно 105 јединица (или око 44%) из марксистичко-социјалистичког појмовника. По томе је *Речник* направио прави „помор“ ове терминологије. Примера ради то су: бескласно друштво, историјски материјализам, експлоатација, југословенско друштво, братство и јединство, колективни уговор, Коминтерна, контрареволуција, месна заједница, самоуправна интересна заједница, нова левица, одумирање државе, организација удруженог рада, ослобођење рада, постварење, примитивни комунизам, пролетаријат, пролетерска револуција, радничка демократија, робни фетишизам, самоуправљање народа; из социјалистичког поретка познате скраћенице ССЈ, ССРЊ, СОУР, СРЗ, ОУР; више термина с префиксом „социјалистички“ и „слободан/на/но“; удружење грађана, увријеризам, субимперијализам и др.

Други део овог „отпада“ чине термини који су из других наука прешли у текући популистички говор, квантум од 70 јединица (или око 30%). Примера ради, то су: беда, дефетизам, денационализација, апартхејд, геноцид, герила, хунта, изолационизам, клика, мафија, одметништво, опозиција, поколење, пацифизам, прђија, преврат, референдум, рентијерство, роботизација, разонода, старење и др.

Трећи део су термини који превасходно припадају другим наукама и филозофији, а које је *Лексикон* својевремено укључио у своје редове, као што су: магија, номадско друштво, гентилно уређење, физиократи, сакупљачка привреда, суд и судство, шаманизам, таоизам, стоицизам, варварство, сточарство и сточарска кретања, узрочност/ каузалитет, дијалектички материјализам, вулгарни материјализам, сељачки покрети. У саставу ове терминолошке групе има 50 (или око 20%) јединица. Напоследку је »метла« закачила и неке термине који су до сада били стандардни у социологији, скупа 15-ак, односно око 6% и то: типолошки метод, професија, неке социолошке школе придодате

од намере да приреде социолошку енциклопедију. Тек садржинском анализом терминолошких јединица може се утврдити колико је ова елиминација оправдана, на примеру посебних социологија и њихових утмељивача или у терминологију коју је у социологију увео неки познати аутор (»резидуа« В. Парета, »тотална друштвена појава« Ж. Гурвича и сл.).

социолошким дисциплинама (формална, упоредна, феноменолошка, географска), а елиминисала општу социологију.⁴

У целини узевши, оваква лексикографска »чистка« изгледа разложна, јер је социолошки вокабулар растеретила од популистичког говора и термилолошких хибрида, уједно и јаког идеолошког оптерећења из времена „прохујалог са вихором“. Међутим, питање је где ускладиштити ове термине, с обзиром да су у више случајева значајне социјалне идеје, међу њима и оне које су својевремено допринеле стварању социологије, укључујући ту и утопијске и утопистичке. Неке су само актуелно истиснуте, такође у текућим идеолошким трансформацијама, а што не значи да се неће повратити (неке већ „куцају на врата“ због стања у нашем друштву). А елиминација неких социолошких школа и термина изазива недоумице и намеће различите претпоставке (о чему приређивачи нису дали објашњење). Напоследку је „терминолошка чистка“, наравно, захватила и ауторски састав, једне избрисала, а друге промовисала, што је, такође, нормално генерацијско размештање. Остаје још само да се учинак нове генерације критички размотри, укључујући и доследност у примени декларисаног становишта о „теоријском и вредносном плуризму“. Дакле, да ли је претходна „чистка“ у свему била доследна?

* * *

„Речник је донео принову од стотинак јединица и тиме појачао и актуелизовао социолошки вокабулар. Примера ради: citizenship тј. грађанство, чињеница друштвена, бесправна градња, демократски деспотизам, феминизам, глобализација, харизам, холизам, друштвени карактер, корупција, културно сећање, лична једначина истраживања, људска географија, права, природа; макро-социологија, масонерија, сексизам, сексуална револуција, социолошка машта, социотерапија, стигматизација, субурбанизација, свакодневница, султанизам, тајна друштва, тиранија, триангулација, урбана агломерација, менаџмент, менаџерска револуција, нови светски поредак, одрживи развој, окућница, откуп, побуржујчење (од фр. *embourgeoisement*), порнографија, постмодерност, постсоцијалистичка трансформација, посттрауматски стресни поре-

⁴ Свака наука има свој општи део који садржи оно што не спада у специјалне/ специјалистичке дисциплине. У социологији то је *општа социологија*, тако означена као посебан универзитетски течај који обухвата: категоријални, класификациони и термилолошки курикулум (друштво, глобална типологија, социјални детерминизам, генералне теорије, савремено друштво и перспективе).

Није исто *правац* и *школа* у социологији. Социолошка школа поседује управо претходни специфичан курикулум.

Социологија друштвеног система и друштвеног развоја може бити у саставу опште социологије, али и као посебна систематска целина. Према текућим тенденцијама, општа социологија се све више претвара у Увод у социологију; друштвени систем, структура и развој намећу се као специјални течајеви опште социологије. То је моје професионално искуство у вишегодишњој настави овог предмета.

мећај, приватизација, протекционизам, рецидивизам, редукционизам, рок култура, ромологија, виктимизација, време друштвено, знање, зоосоциологија, толеранција и др.

На први поглед опет су се појавили неки популистички и за социологију хибридни термини. Показује се, такође, да и у *Речнику* има „вишка“, поред неких предходних још и: абортус, прекид трудноће, пубертет, сида, схизофренија, смрт, социодрама, реактивни психички поремећаји и др. У питању су термини којима недостаје већи социолошки коефицијент, аналогно неким претходно „лустрираним“. Али се показује да је на Одељењу за социологију Филозофског факултета у Београду врло ојачала социјална патологија, као наставни предмет.

На више места *Речник* има и термиолошке „шупљине“. У питању су најпре непотпуно обрађени или термини који заслужују потпунију обраду, као што су: елита, аномија, микросоциологија, нарочито заједница и заједништво. Обрада тих јединица није смела проћи без Морена, Парета и Моске, без Вебера, Арона, Дарендорфа и др. А већи је недостатак што су неки термини изостављени. Испада, наиме, да постоји прогрес, али не постоји регрес; постоји развој, али не постоји стагнација и назадовање; постоји глобализација – не постоји антиглобализам или „црна глобализација“; избрисане су партије и разотуђење, постоје људска права, али не и нови светски хегемонизам. При томе, евентуална обрада ових пропуштених јединица у оквиру других (корелацијских и коресподентних) не би била компензирајућа, јер би се онда могла применити и на низ других случајева.

* * *

У оба колективна дела постоје извесне несразмере у обиму обраде термиолошких јединица, што овде вреди погледати и нумерички исказати.⁵

Лексикон садржи (одабраних) 38 „мега јединица“ на 254 ступца, односно 17.920 редова. С највећим уделом су: марксизам, марксизам и савремено друштво, становништво, социјализам, бирократија, криминалитет. Остале јединице, оне испод 8. ступца су: детерминизам, дијалектика, друштвене групе, функционализам, град, класе у Трећем свету, марксистичка социологија, несврстаност, политика, самоуправа, самоуправљање, студентски покрет, женско питање и др. При томе, ако се узму у обзир придодате биобиблиографије, јасно да је *Лексикон* имао енциклопедијске претензије, по одабиру и обради идеолошки фаворизоване јединице.

У *Речнику* нема таквих „мега јединица“, али има „мега термиолошких склопова“ (појмовно-систематских целина), у обиму преко 4 ступца, укупно 22 на 237 стубаца, односно 14.110 редова. Такви „склопови“ су: друштво (ридика, аграрно, цивилно, древно, глобално, индустријско и др.), потом анализа

⁵ Нумерички подаци добијену су: за обим, број стубаца и одговарајући број редова у тексту; први стубац у «Лексикону» садржи у просеку 70, а у «Речнику» 52 реда.

(садржаја, функционална, регресивна, секундарна и др.), етнолошки склоп (мањине, етнос, етнички сукоб, етносоциологија и др.), еволуција и еволуционизам; највећи простор заузимају култура, комплекс науке, метод и терминологије одреднице за психо-психијатријско-терапијске терминологије јединице. Са средњим и нешто мањим обимом заступљене су: образовање, религија и религиозност, криминалитет и криминологија, колективно и колективизам и др. И овде је психо-психијатријско-терапијски склоп досегао ниво методологије, културе и права.

Речник је донео нову мапу посебних социологија/ дисциплина. Празнину редукованих »Лексиконових« јединица попуниле су *Речникове*, тј. обављена је некаква половинска лексикографска транзиција (12-14). Нема више социологије позоришта, самоуправљања, свакодневног времена, социологије социологије, социологије Југославије, заштите на раду, језика и књижевности, локалних заједница. Остале су и даље социологија религије, социолошка методологија, склоп социјалне патологије и социологије медицине. А све те одреднице су попуњавале 93 ступца, односно 6.700 редова. Где сада сместити тај »дисциплинарни отпад« – у историју социологије, можда у социологију социологије? Нешто »рециклирати«?

У новој *Речниковој* верзији остале су: социологија права, сазнања, спорта, уметности, образовања, науке, града, културе, села, масовних комуникација, морала, музике. Допуну су обавиле социологија детињства, емоција/ искуства, избора, наставног програма (издвојена из социологије образовања), потом социологија породице, економска, индустријска (поред социологије рада), историјска, психијатријска, социологија социотерапије (поред социологије медицине), напослетку и социологији блиска антропологија са њеним дисциплинама. Нови квантум социолошких дисциплина (30-33) износи 64 ступца, односно око 4.400 редова, рачунајући и удео приновљених социолошких дисциплина (око 28 стубаца, односно око 1.460 редова). По томе је *Речников* простор знатно мањи. Али је битна промена, свакако позитивна, нарочито у погледу захвата у стање савремене социологије, у нас и у свету, с очитим настојањем да се у овој области превазиђе идеологизација и системски конформизам. Додуше, колико се у томе успело, тек ће се показати у наредним анализама, када *Речник* социолозима и другим струкама, студентима, па и средњошколцима постане свакодневна поштапаница. За сада, подаци обима текста индицирају развијеност ових социолошких дисциплина, рецензентске критеријуме и ауторско-сарадничког састава. По томе су у првом плану социологија образовања, науке, социолошка методологија, психосоцијални, терапеутски, као и антрополошки дисциплинарни склоп.⁶

⁶ Не може се извести прецизан број социолошких дисциплина према ономе што је претходно речено (белешка 2). Плурализам у социологији не значи »отвореност« да се социолошки правци и школе промовишу као социолошке посебне дисциплине. И психо-психијатријско-терапеутски склоп је компликован за прецизан термилошки попис. Не може се социологија

* * *

Напокон (може и за почетак) извесна допуна на релацији „има-нема“, „шупљинама“ како то рече један од приређивача у предговору.

Има *теорија* – нема *социолошка теорија*, самим тим је изостала и *класификација социолошких теорија*. Башка једна компликована одредница теорије (Шушњић, стр. 615-616) с претходно недефинисаним појмовима („вредност чињенице“, „теоријски приступ“, „теоријски поглед“, „теоријско становиште“), да би се дошло до о б ј а ш њ е њ а (скупа чињеница, емпиријских генерализација итд.), и то као треће по реду „функције теорије“. Друга је заврзлама што су неке генералне социолошке теорије, вероватно као „привремени смештај“, придодате посебним социолошким дисциплинама (наравно пошто нема опште социологије). У бив. југословенској социологији (*Лексикон*) ту класификацију је започео Јоже Горичар (Преглед социолошких теорија), али је није довршио, а није ни могао са поделом на „школе“, „правце“ и „струје“. Стога, и после *Социолошког речника*, ваља очекивати да ће се неко прихватити да ову празнину отклони.

Има *типологије*, „посебан облик класификације“ (П. Георгијевски, стр. 234-236, 622-623) с више примера из новије социологије, али нема *марксистичке типологије* глобалних друштава (под тим називом никада није ни постојала). У овом контексту нека места су спорна, па и загонетна. Наиме, постоји одредница *друштвено економска формација* (В. Милић, стр. 89-90) и то као „марксистичка идеално-типска конструкција“. Управо је тај спој споран, „идеалан конструкт“, супротан Марковом становишту. Друштвено-економска формација јесте марксистичка типологија глобалних друштава (историјских типова друштава), „начин производње“ јесте кључна одредница, али не као „идеално-типски конструкт“. Маркса је *материјалистичка* (филозофска) позиција нагнала да компоненте „начина производње“ представи у примарно-секундарној пројекцији. Тако је глобални тоталитет преведен у „базу“ и „надградњу“, у даљем, нарочито код настављача, у „друштвено биће“ и „друштвену свест“ (као да „свест“ није „друштвено биће“), па, још даље, у „друштвени садржај“ и „друштвени облик“, „друштвену суштину“ и „друштвену форму“ (последње две релације користи и аутор). Према томе, д.е.ф. је помакнута ка Веберу, непотребно и погрешно. Можда је томе допринела и она празнина у типологији и неопрезност рецензента, да се не понови интерпретација глобалног тоталитета, која је све до скоро пунила уџбенике „марксистичке социологије“.

Није исто *терор* и *тероризам* (В. Димитријевић, „много боље *напросто* назвати терором“, стр. 620-622, цит. стр. 621, подв. М. Р). Терор као насиље ради изазивања страха и панике је номинална дефиниција; као квалификатив

свакодневног живота приказати у термину «свакодневице», ваља је обратити? Компликације су и са социологијом историје социологије, односно социологије социологије.

за учињено дело, чин, акцију припада правно-нормативној терминологији, па је оно изједначавање условно допуштено. У социологији је тероризам историјска и светска појава, предмет посебних проучавања са препознатљивим истраживачким областима и појмовно-аналитичком апаратуром.⁷

За *Социолошки речник* је ваљало дескрипцију допунити неком (прелиминарном) класификацијом, подлогом за неку од суштинских дефиниција тероризма. У томе је, заправо, мањкавост текста. Наиме, суштинска дефиниција тероризма није само лексикографски стандард, потребна је и због тога што се у пракси јављају нове карактеристике, као што је учесталост тзв. *»државног тероризма«* или његово повезивање с новим друштвеним покретима (антиглобалистички, исламистички и др.). На нормативно-правном плану, скрајнута је социјална позадина, *»динамика реваншизма«* (О. бин Ладен, *»динамика узвраћања«*), као и социјално-психолошки аспект (фанатизма) или околности пораста и особености *»самоубилачког«*, *»ултра«* и *»унутрашњег тероризма«*.

У данашњем светском друштву много је догађаја и појава у вези са тероризмом. Тероризам је постао трансплантат сепаратистичко-сепесионистичких и екстремно-националистичких покрета; у *»европској породици«* никако да пресакне *»унутрашњи тероризам«*; где год САД уводе демократију, распирује се *»антиамерички тероризам«* (према неким процентима, 90% од свих постојећих); тероризам није више специјалитет *»периферијских етнија«*, *»афричког буцака«* и исламистичког југоистока, јер се шири према азијским подручјима све до далеког истока (на светској карти ускоро ће бити тешко да се утврди *централна зона* тероризма). Стално се увећавају разлике између богатства и сиромаштва у свету, између великих светских сила и зависних (нових протекторалних) земаља, као и *питање издржљивости* постојећег *»светског поретка«*, с претњом *нових деструкција*. У литератури и на филму најављен је *»апокалиптички тероризам«* (сценарио према коме су се терористи домогли нуклеарног оружја). У току је девалвација међународне правне регулативе (криза ОУН) и дипломатског посредовања, што скупа акумулира негативну енергију, па тероризам постаје обична појава, за неке једино средство отпора или део стратегије. А све се рефлектује у *идеолошкој, политичкој и војној афери*; створена је доктрина *»превентивног рата«* и *»права првог удара«*, теорија *»асиметричног рата«* и *»рата ниског интензитета«*. Тако, *глобализација тероризма*, у комплексу с класичним криминалом, корупцијом,

⁷ Неки домаћи радови са литературом о савременом тероризму:

Иван Шијаковић, Тероризам и проблем идентитета; *Социологија*, бр. 3, 2002. (стр. 241-254)

Предраг Мићић, *Самоубилачки тероризам*, изд. Удр. дипл. Центра Џорџ Маршал, Београд, 2006.

Миодраг Ранковић, Савремени/ глобални тероризам – социолошки приступ, *Социологија* бр. 4, 2004, (стр. 413-426)

мафијашењем, присилним расељавањем и др. превазилази правно-превентивну регулативу и доскорашње стандарде социјалне патологије.

* * *

И, на крају, неколико успутних запажања.

Постоје термини у енциклопедијској обради, на пример: *утопија* (А. Мимица), *колективно памћење и култура сећања* (Т. Куљић, С. Недовић), *социологија сазнања* (Вратуша-Жуњић) и др. Такви су и неки термилошки склопови: *антрополошки* (З. Голубовић), *методолошки* (М. Богдановић), *еволуционистички* (М. Шкорић), *психосоц. психијатријско-терапеутски* (П. Опалић). Апсолутни рекордери у броју написаних одредница Милан Трипковић (67) и Петар Опалић (52). Наравно, наћи ће се још проблематичних места и „шупљина“ (где се заметнула „транзиција“?) и следећуће претпоставке, на пример, да ли *Речник* сигнализира да су посебне социологије у нас више напредовале од (опште) социолошке теорије (што би ваљало проверити и прегледом новије периодике и књига). Напоследку, све што је овде речено произишло је из првог прегледа. Зато *Социолошки речник* треба детаљно читати, а *временом* ће се показати пун учинак, аутора и критичара.⁸

⁸ У вези с тим, коментар за *време, друштвено* (Т. Куљић, стр. 660-662). Промене запажамо у времену (је психолошко време), али време не претвара могућности у чињенице (време није субјект, већ релација, «координација промена», дистинкција: време и временост). Непрецизан је и став да је *време уопште* «измерљив период» или да је «социолошко поимање времена» – «упућено на гносеолошку перспективу» (ваљда филозофску, филозофија искуства), а социолошка – на спектар (типологију) друштва и друштвености. За религију, рецимо хришћанску, време је људска, «судбинска» категорија, наспрам вечности, као божанске и апсолутне.